

Pagulastudengist Taani arhivaariks

IX

Vello Helk

Uus riigiarhivaar

1978. a. lõpul valitses Riigiarhiivis põnevus: kes saab meie uueks riigiarhivaariks? Seekord oli kolm tugevat kandidaati: minu endine ülemus Århusist Vagn Dybdahl, maa-arhivaar Sune Dalgård ja ülemarhivaar Erik Stig Jørgensen, kes oli 1977. a. Niels Peterseni lahkudes üle võtnud 2. osakonna. Ta oli aga aasta varem nimetatud Roskilde ülikooli eksternrektoraadi liikmeks. See uus pahempoolse kallakuga ülikool oli õppetöö harilikest raamidest nii kaugemale välja läinud, et seda ähvardas sulgemine. Haridusministeerium leppis esialgu kolmeliikmelise komisjoni nimetamisega, mis pidi funktsioneerima eksternrektoraadina ja teostama järelevalvet ülikooli tegevuse üle. Selle tõttu polnud ta ülemarhivaari ametit üle võtnud, vaid neid kohustusi täitis esialgu osakonna vanim arhivaar.

Kõik need kandidaadid olid hea kvalifikatsiooniga. Dybdahl oli juhtinud Taani Majandusarhiivi selle asutamisest alates ja olnud väga aktiivne arhiivi olemasolu kindlustamisel. Dalgård oli olnud tegev niihästi arhivaarina kui ka teadlasena. Ta oli temale omase põhjalikkusega kirjutanud doktoritöö Taani vaalapüügi ajaloost. Arhiivindusalal oli ta tegelnud tehniliste uuendustega, näiteks oli meil kasutusele võetud kartongkarbi tüüp tehtud tema kavandite järgi. Stig Jørgensen oli hea administraator. Ta mängis juhtivat osa mitmes organisatsioonis, oli korraldanud Taani ajaloolaste koostööd ja teda kasutati ministeeriumi poolt tihtipeale konsultandina haridusküsimustes. Ta oli kandidaatidest kõige noorem, ainult 41-aastane; mõlemad teised olid temast 14 aastat vanemad.

Arhivaarid olid huvitatud aktiivsemast osalusest arhiivi juhtimises. Seni oli peamiselt Niels

Petersen arhivaare selle tagamõttega kasutanud. Ka mina püüdsin anda arhivaaridele iseseisvaid ülesandeid, koos suurema vastutusega kui varem. Vana kombe kohaselt olid arhivaarid ainult kvalifitseeritud käsutäitjad. Eriti riigiarhivaar käitus nagu ainuvalitseja. Oli küll loodud koostöönookogu, mis igal veerandaastal kokku tuli riigiarhivaari informatsiooni ärakuulamiseks ja Riigiarhiivi küsimuste arutamiseks, kuid sel ei olnud mingit otsustavat võimu. Otsuseid langetas riigiarhivaar suveräänselt. Arhivaarid soovisid oma passiivset rollist välja pääseda, sest nende hulgast värvati tulevase maa-arhiivide ja osakondate juhatajaid.

1978. a. teisel poolel koostasid arhivaarid väikese töögrupi, milles paluti osaleda ka minul. Minu põhiline arvamus oli, et ülemarhivaariks saades polnud ma automaatselt muutunud ei paremaks ega targemaks kui minu kolleegid-arhivaarid. Mul oli ainult vastutusrikkam ülesanne, mille täitmiseks oli vaja kaastööliste aktiivset abi. Selles töögrupis oli ka Stig Jørgensen. Tegime plaane Riigiarhiivi tulevase struktuuri kohta, kus arhivaaridel oleks ette nähtud aktiivsem osa, niihästi nõuandjate kui ka täidesaatjatena. Meile oli aga selge, et kõik olenes uue riigiarhivaari heast tahtest.

Kui saime teada kandideerijate nimed, kerkis esile idee avaldada toetust Stig Jørgensenile, ja seda soovis enamik arhivaaridest. Juhtisin aga tähelepanu sellele, et ükskõik kes riigiarhivaariks saab, me peame olema talle lojaalsed. Toetuskirja puhul ei tohtinud unustada, et riigiarhivaariks võib saada ka keegi teine. Siis võinuks vastupidine talitusviis põhjustada kestvaid konflikte. Teadsin küll, et ei soovitud Dybdahli, kelle teaduslikes ja inimvõimetes kaheldi, ka mitte Dalgårdi, kuna kardeti, et tema oma põhjalikkusega viib kõik plaanid rappa ja halvab sellega arhiivi juba ennegi tagasihoidliku dünaamilise olemuse.

Stig Jørgenseniga oli mul hea läbisaamine, olin imetlenud ta andekust ja taibukust. Olin tema väljaõppel 2. osakonnas juhendajaks. Tal oli imponeeriv enesekindlus. Kord oli tema ülesandeks läbi viia arhiivimaterjalide selekteerimise plaan Taani Tervishoiuvalitsuses (Sundhedsstyrelsen). Andsin tema põhjalikule ja hästi motiveeritud kirjalikule ettepanekule oma heakskiidu ja saatsin teda läbirääkimistel Tervishoiuvalitsuse kuueliikmelise juhatusega. Ta esitas oma plaani nii hästi ja veenvalt, et keegi ei osanud leida mingeid lisa- või vastuargumente. Pärast seda töötas ta iseseisvalt, oli eriti tubli ja osav läbirääkimistel, kus mõnikord

Riigiarhivaaride vahetus.
Vasakul Johan Hvidtfeldt,
paremal Vagn Dybdahl.

tuli lahendada väga keerulisi probleeme ja leida vastukäivate seisukohtade vahel üksmeel. Mõned kolleegid pidasid teda ta enesekindla hoiaku tõttu kõrgiks – see võis mõjuda haavavalt neile, kes polnud nii tublid. Juhtival kohal on otsuste langetamisel aga vaja teatavat enesekindlust. Eks mul olnud algul ka kahtlusi – kas olen lahendanud probleemid õigesti? Tihti juurdlesin selle üle kaua. Pikapeale leidsin, et see mõjus halvasti nii mu hingerahule kui ka tööle, mis võis selle tõttu takerduda. Sellepärast otsustasin, et kui olin otsuse langetanud, oli see toimunud minu parima äranägemise kohaselt. Kas see oli just kõige õigem, selle üle polnud vaja pead murda, vaid mul tuli oma töös edasi minna – aeg pidi arutust andma.

Mul ei olnud ka suurt usku, et Stig Jørgensen saaks riigiarhivaariks. Taanis oli just sotsiaaldemokraatlik valitsus, mis tavakohaselt eelistas parteikaaslast, kelleks nendest kolmest oli Dybdahl. Nii see ka läks. Kultuuriminister nimetas tema uueks riigiarhivaariks.

Minu vahekord Dybdahliga oli seni olnud sõbralik. Puutusime harva kokku, harilikult arhiivindusüritustel, ja ta rääkis siis mulle meelsasti Majandusarhiivi probleemidest. Saatsin talle oma õnnitlused ja sain kohe vastuse, milles ta mainis, et ta tahab Riigiarhiivi tasa ja targu uuendada. Selle üle ma palju ei juurelnud: eks iga uus luud taha paremini pühkida.

Riigiarhiivis olid mõned uue ülemuse puhul väga kartlikud. Eriti kehtis see sekretariaadi

kohta, kus riigiarhivaari sekretäriks oli Magda Dalgård, kes oli abielus Dybdahli konkurendiga riigiarhivaari kohale. Oli küsitav, kas ta jäetakse samale kohale. Püüdsin Magdat rahustada, lootes, et Dybdahl selle küsimuse mõistlikult lahendab. Juba varem oli Dalgårdil olnud see eelis, et ta oli informeeritud riigiarhivaari plaanidest varem kui teised, mis aitas tal oma positsioone kindlustada.

Riigiarhivaari ameti üleandmine toimus tava ja kava kohaselt. Kuigi Hvidtfeldt oli raskesti haige, osales ta siiski üleandmise tseremoonial. Ta elas veel ainult mõne kuu pärast seda. Kõik tema suured teaduskavad – eriti Saksa okupatsiooni telgitagustest Taanis (Weserübung) – jäid lõpetamata. Ta jättis meile arhiivi paigutamiseks meetrite kaupa aastate jooksul kogutud koopiaid.

Ülemarhivaarid kutsusid Dybdahli lõunaei- nele ühte Tivoli-lõbustuspargi lähedasse restorani. Vanima ülemarhivaarina pidasin tervituskõne ja ütlesin muuseas, et üksmeel teeb tugevaks, aga eriarvamused viivad edasi. See talle ei meeldinud, ta kuulutas kategooriliselt, et ei tohi olla mingeid eriarvamusi! See oli tema juhtimisstiili esimene tunnus.

Meie jätkasime oma igapäevast tööd. Uus riigiarhivaar kutsus kokku personali üldkoosoleku ja tutvustas meid oma kavadega. Ta tahtvat kõiki kaasa tõmmata, anda kõigile nende võimetele vastavat tööd – ja ka vastutust. Põhiküsimuste lahendamiseks kavatses ta luua pädevate isikute

Riigiarhiivi juhtkonna koosolek 1979. aasta algul. Vasakult Vagn Dybdahl, Vello Helk, Lõuna-Taani maa-arhiivar Peter Kristian Iversen ja Sigurd Rambusch.

komisjonid, kes esitasid ettepanekuid ja osalesid niiviisi Riigiarhiivi juhtimises. Osakondadele tulevat anda võimalus lahendada nende pädevusse kuuluvaid küsimusi ilma riigiarhiivari sekkumata – ainult üldküsimuste otsustamine pidi jääma tema kätte. See oli ulatuslik plaan otsustamisvõimu üleandmiseks Riigiarhiivi haldusüksustele – eeskätt maa-arhiividele ja keskarhiivi osakondadele.

Need ilusad sõnad ei leidnud aktiivset rakendust. Esimene riigiarhiivari poolt nimetatud komisjon pidi arutama arhiivimaterjalide kasutamislubade lihtsustamist. Seni oli riiklike arhiivide kasutamispäik harilikult 50 aastat. Isiklike andmeid sisaldava arhiivimaterjali puhul oli salastuse aeg pikem: 80–100 aastat, sest eraarhiivide kasutuspiiriks oli 80 aastat, institutsioonidel siiski ainult 50 aastat. Enamik komisjoni liikmetest pooldas nende piiride kohandamist rahvusvahelistele tavadele, kus riiklikud arhiivimaterjalid anti kasutamiseks vabaks pärast 30 aasta möödumist. Ka pandi ette lihtsustada lubade andmise protseduuri, jättes riigiarhiivari kompetentsi ainult põhimõttelised küsimused, kuna muud võidi otsustada vastava tes osakondades ja maa-arhiivides.

Pärast ametisseastumist võttis Dybdahl juuridiliseks konsultandiks Kopenhaageni ülikooli lektori, õigusteadlase dr. jur. Inger Dübecki,

kes oli abielus eespool mainitud professor Niels Skyum-Nielseniga. Riigiarhiivari lootis tema kaudu komisjonide tööd ja töötulemusi mõjutada ning juhtida. Esimese komisjoni ettepanekute hulgest ei meeldinud riigiarhiivari eriti tema enese võimu kärpimine, samuti arhiivimaterjalide kasutamispäiri lühendamine. Konsultandil ei õnnestunud aga nende ettepanekute vastuvõtmist takistada. Lõpptulemus rändas küll riigiarhiivari lauale, pandi seal aga kalevi alla. Kuna komisjoni arvamus riigiarhiivari soovidele ei vastanud, siis ei informeeritud sellest kedagi.

See hoiak kehtis ka ülemarhiivariide koosolekutel. Meile ei teatatud mingit päevakorda ega kirjutatud ka protokoll. Ei langetatud mingeid otsuseid – Dybdahl rõhutas, et meil on ainult nõuandev osa. Ta tõstas tihti väiklasi küsimusi. Näiteks kritiseeris ta meie kaastõolistee keeleväljendeid ja nõudis meilt rangemat järelevalvet alluvate tööde üle. Pidime neil silma peal hoidma, et nad õigel ajal kohale tuleks, töö ajal linnas ei käiks, eraviisilisi telefonikõnesid ei peaks jne. Nii pidime olema kubjaste osas. Ta ise käitus peakupjana – tuli hommikul vara kohale, kontrollimaks, kas kõik töötajad on õigel ajal tööle jõudnud.

Nendel kontrollkäikudel selgus talle, et meie tööaeg on vahelduv. Kui ühel päeval oli

tööd palju, siis võis tehtud ületundide arvel teist tööpäeva lühendada. Samuti oli meil ametialalist tegevust linnas, eriti meie osakonnal, kuna pidime käima eraarhiivide üle läbirääkimisi pidamas, neid ära toomas ja muul kombel osakonna klientidega suhtlemas. Sellest teatasime harilikult varem oma osakonna töökaaslastele. Dybdahl uskus tihtipeale, et tal oli õnnestunud tabada mõni omavoliline linnaskäija, aga need katsed luhtusid – selgus, et vastaval isikul oli alati kindel tööülesanne. Siis ta hakkas kasutama teist taktikat: nõudis, et igapäev peab olema kindel tööaeg. Seda ei saanud aga meie töölaadi tõttu sisse viia, nii et varsti pidi ta järelevalvest loobuma.

Ta umbusaldas osakonnajuhatajaid, sest meil olid Riigiarhiivis pikaajalised kogemused, mis temal puudusid. Olime sellest teadlikud ja püüdsime teda aidata, aga see talle ei meeldinud. Nii sai ta pahaseks, kui ma mõnikord katsusin talle selgitada, kuidas me tavaliselt teatavat probleemi oleme lahendanud – ta väitis seda kõike teadvat. Hiljem selgus tema küsimuste järgi, et ta oli neis asjus siiski üsna võhik.

Ta kahtlustas meid, et veame teda alt. See oli loomulikult vale, järgisime ainult oma tavasid ja püüdsime talle selgeks teha, et ei saa kaastöölisi hirmutamiseks tööle sundida. Meie asutus oli ju suhteliselt väike, teenistujate grupid polnud eriti organiseeritud – ülemuste ja alamate igapäevane töö oli vastastikku seotud ja kontaktid isiklikud.

Olime talle eelmise riigiarhivaari ebasobiv pärandus. Ta hakkas omale kindlat staapi soetama – neist, kes olid talle kuulekad ja keda ta võis enda arvates täiesti usaldada. Peale selle katsus ta igas osakonnas leida kedagi, kes oleks tema otsene informaat. Minu osakonnas sai selleks minu arhivaar. Ta oli ka aktiivne sotsiaaldemokraat, millele pani suurt rõhku Dybdahl, kes püüdis omavahelistel koosviibimistel välja uurida meie parteilist kuuluvust ja mõnikord koguni agiteerida selle partei kasuks.

Ma ise polnud ühegi parteiga seotud. Minu arvates polnud aktiivne poliitiline sõltuvus kooskõlas meie ameti olemusega. Meie osakonnas tuli eraarhiivide kogumisel pidada läbirääkimisi niihästi vasak- kui ka parempoolsete parteide juhtivate tegelastega. Riigiarhiivi nimel pidime esinema neutraalselt. Seda põhimõtet ei jälginud aga minu arhivaar. Kord kaunistas ta oma töötoa seinad töölisliikumise punaste plakatitega. Juh-tisin ta tähelepanu nende ebasobivusele, aga ta väitis, et need on väga dekoratiivsed. Kord tuli tal pidada läbirääkimisi ühe parempoolse partei

juhtiva tegelase lesega. Kui see aga neid punaseid plakateid nägi, keeldus ta kategooriliselt oma mehe arhiivimaterjale meile loovutamast ja eelistas need hävitada. Aegamööda kadusid need plakatid, aga nende tulemus jäi püsima.

Arhivaar oli üsna hea suuvärgiga, muidu alati mõistlik ja leplik ning meil polnud varem olnud mingeid konflikte. Võib-olla oli ta riigiarhivaari soosingust meelitatud, arvas, et see on demokraatlik juhtimisviis, et Dybdahl tahab sel kombel nooremaid arhivaare edutada ja neid nõuandjatena kasutada? Mulle oli see igatahes ebamugav. Olime harjunud lõunaeinelausa Riigiarhiivi küsimusi vabalt ja sundimatult arutama. Seal tuli ka ette, et mõni meist oli kriitiline. See oli aga tihtipeale humoristlikult mõeldud. Ma ise armastasin vahetevahel meie bürokraatlike tavade üle nalja heita. Nüüd selgus, et meie vestlusteemad olid Dybdahlil teada. Neist oli ta aga mõnikord valesti aru saanud või neid väärti tõlgendanud.

Mul tekkis suurem konflikt just oma arhivaari tõttu. Meil oli ammu olnud kavas saada ülevaade rahvaliidumiste ja -organisatsioonide keskarhiividest. Üksikutes maakondades oli juba hakatud kohalike osakondade arhiive registreerima, keskarhiivid kuulusid aga meie kompetentsi. Suur osa neist paiknes väljaspool Kopenhaagenit ja selle ülesande täitmiseks pidi meil varus olema üks arhivaar umbes aastase tööpanusega.

See töö kuulus meie osakonna ülesannete hulka. Karen Marie Olseni surma järel oli mainitud isik mu ainus kindel arhivaar. Esialgu täideti meie osakonna teise arhivaari koht vikaaridega, kellel ei olnud vajalikke arhiivialaseid kogemusi ja kes seetõttu nõudsid pingsamat juhendamist. Nii oli ta ka ainuke, kes mainitud tööülesande tegemiseks tuli kõne alla. Arutasin temaga seda küsimust, aga tal ei paistnud olevat selle ülesande vastu huvi. Töö eeldas pikemaid reise väljaspool Kopenhaagenit, eriti Jüütimaal. Minu huvides oli ka säilitada vähemalt üks kindel arhivaar, sest muidu oleksin ma saanud veel ühe asendaja – ilma eriliste kogemusteta kandidaadi. Nii ühtisid siin meie huvid: ta tahtis jääda osakonna juurde ja mina teda kui osakonna ainukest kindlat arhivaari säilitada.

See küsimus tuli arutusele ülemarhivaaride koosolekul, kus Dybdahl äkki väitis, et ma ei tahtvat seda ülesannet oma osakonnale üldse võtta. Püüdsin asjatult selgitada, et mul ei ole selle vastu midagi, vaid me tahtsime ainult, et sellele tööle suunataks keegi teine väljaõppinud arhivaar, mitte minu abilise, keda osakonnal

igapäevatoos vaja läheb. Loomulikult olin ma valmis tööd juhendama ja jälgima. Dybdahl jäi aga oma väite juurde: kõige kurja juur olevat mina! Ta ähvardas ülesande meie osakonnalt ära võtta – ei lubanud mul üldse argumenteerida. Ma ei tea, kuidas minu arhivaar seda probleemi oli talle seletanud, igal juhul paistis Dybdahl olevat meie motiividest valesti aru saanud. Tähtsin osakonna ja oma arhivaari huve kaitsta, aga sattusin sellega riigiarhivaari viha alla.

Ma ei olnud erand – samuti käitus Dybdahl mu kolleegidega. Eriti raske oli sekretariaadi ülemarhivaaril Sigurd Rambuschil, kes oli ametisse nimetatud Hvidtfeldti ajal ja kes selle tõttu pälvis Dybdahli erilise umbusalduse. Frank Jørgensen oli tagasihoidlik ja diplomaatlik, aga temagi ei pääsenud Dybdahli vihapursest. Kõige suurem respekt oli Dybdahlil Stig Jørgenseni vastu, kes 1979. a. võttis jälle oma ülemarhivaari koha üle. Stig oskas väga hästi ja kaalukalt argumenteerida ja päästis sel kombel Dybdahli nii mõnestki rumalusest. Meile keelati nimelt Riigiarhiivi küsimustest teavet anda – me ei tohtinud vastata ajakirjanike küsimustele ega ise ajalehtedes arhiivialastest probleemidest kirjutada. Seda võis teha ainult riigiarhivaar ehk need, keda ta selleks volitas. Mõnikord andis Dybdahl aga oma puudulike üldteadmiste tõttu valeandmeid. Sel puhul oli Stig oma hea intellektiga suuteline need vead parandama, nii et riigiarhivaar oma usaldusväärstust ei kaotanud. Tegelikult ei sallinud Dybdahl Stigi – just tolle andekuse ja võimete pärast. Ta oleks pidanud neid võimeid Riigiarhiivi juhtimisel ära kasutama – Stig oleks olnud väga hea nõuandja, aga seda püüdis Dybdahl kõigiti vältida.

Mul oli eespool mainitud ülesande jaoks esitada sobiv kandidaat: üks noorem tubli naisarhivaar, kelle mees oli ametis Jüütimaal ja kes selle tõttu soovis üleviimist Viborgi maaarhiivi. Seal aga ei olnud vakantseid kohti ja ta ei kuulunud ka Dybdahli soosikute hulka. Vastutulelikkuse asemel avaldas Dybdahl talle survet, et ta annaks sisse lahkumispalve võimaldamaks Dybdahlil ametisse võtta teise, talle sobivama arhivaari. Kui oleksin kõne all olevale kohale esitanud nimetatud arhivaari, oleksin teinud talle karuteene, sest siis poleks Dybdahl mingil juhul minu ettepanekuga nõustunud – nii palju ma teda tundsin. Otsisin abi Stigi juurest, kes oli nõus mind aitama. Ta pani ise Dybdahlile ette anda see ülesanne tollele naisarhivaarile ja saavutas ka nõusoleku, aga Dybdahl tahtis isiklikult tööd juhendada. Praktiliselt viidi see nõnda läbi, et arhivaar sai meie juures töötoa ja

töötas minu juhendamisel, aeg-ajalt Dybdahlile raporteerides. Riigiarhivaar töö praktilisse läbiviimisse ei sekkunud. Too arhivaar oli väga tubli ja energiline, reisis kogu maa läbi ja saavutas häid kontakte. Kui ta oma töö aasta pärast lõpetas, läks Viborgis üks arhivaar pensionile. Nii sai ta ka soovitud ametikoha ja võis kolida oma perekonna juurde.

Oli veelgi niisuguseid rumalaid episoode. Aeg-ajalt koorus välja meie riigiarhivaari tõeline pale – väike despoot, kes kogu aeg rääkis demokraatiast, käitudes samal ajal diktaatorina ja mitte taludes eriarvamusi. Nelja silma all sai veel kuidagi midagi ette panna, aga kui tegime seda teiste juuresolekul, siis saime selle eest pähe. Kõike seda saatis tema alkoholiseeritud elulaad. Ta armastas napsitamiseiga koosviibimisi, meie koosolekutel ei puudunud kunagi Aalborgi akvaviit koos õllega. Mõõdukas koguses ei tee see ju kahju, aga tema ei pidanud piiri ja hakkas väga ruttu lallama, mis raskendas asjaajamist ja argumenteerimist. Samal ajal valmistas meile meelehärmi tema korruptiivne hoiak. Ta paljastas meie koosolekutel tihti oma mõttekäigu, et eesmärk pühitseb abinõu. Kui eesmärk oli olemas, tuli leida vastavad argumendid ja mitte lasta end veenda erinevatest seisukohtadest.

See ilmnes ka vakantsete kohtade täitmisel. Varem olime enne otsuse langetamist tutvunud taotlustega, nii et võisime saada ülevaate kandidaatide sobivusest, mida siis arutasime ja kaalusime juhtkonna koosolekul. Nüüd saime teada ainult nimed ja koosolekul esitas Dybdahl peaaegu alati kohe oma kandidaadi, keda siis meil tuli hinnata. See oli aga mõttetu ettevõtmine, kuna otsus oli juba nagunii langetatud ja meie kriitika võis teda ainult vihastada. Kui meil mõnikord oli võimalik ise ettepanekuid teha, pidime olema väga ettevaatlikud, sest kedagi ei tohtinud väga kiita – see vähendas vastava kandidaadi väljavaateid. Taktikaliselt oli meil parem oma soosikuid kritiseerida. Mõnikord rääkis ta mõnest küsimusest ja lõpetas oma jutu konstateerides: “Oleme siis selle vastu võtnud!” Talle ei meeldinud, kui mõni meist teda korrigeeris: “Ainult kuuldavaks võtnud” – kuna me polnud seda küsimust ju üldse arutanud.

Meilt nõudis ta kogu aeg lojaalsust. See mõjus süüdistusena, sest me olime ju loomulikult oma ametikohale – Riigiarhiivile – kõigiti lojaalsed. Niisugune nõue ei tulnud eelmistel riigiarhivaaridel mõttessegi, kuna need olid ise oma alluvate suhtes lojaalsed. Näiteks tõstis Hvidtfeldt alati esile oma kaastööliste positiivseid külgi. Dybdahl reisis nädalalõppudel

harilikult Århusi oma abikaasa juurde. Kopenhaagenis oli tal ainult väike korter, Århusis aga villa. Nendel rongisõitudel kohtas ta mõnikord meie ühiseid tuttavaid. Sain vahel teada, kuidas ta olevat meid halvustavalt hinnanud – küllap ta meiega hakkama saab! See polnud just lojaalsus oma kaastöölise vastu.

Ta põhimõtteks oli hirmu ja armu jagamine. Kui ta oli koosolekul kellegi läbi sõimanud, siis vahetas ta mõni hetk hiljem taktikat ja hakkas sama isikut taevani kiitma. See hämmastas meid kõiki – oli otseselt piinlik, ka sõimatud-kiidetud isikul. Kas ta katsus sellega saavutada respekti või sisendada hirmu?

Hakkasin temaga kohtumist pikapeale vältima, sest mulle klakööri osa ei sobinud. Tahtsin oma eriarvamuse juurde jääda, just nagu tuli eriarvamusi ette ka meie osakonnas, kus võisime tihti nii mõnegi küsimuse üle põhjalikult diskuteerida, aga ega me sellepärast vaenlased olnud. Dybdahl käsitas aga eriarvamusel olevaid kaastöölisi kui oma vastaseid. Ta ei pannud rõhku printsiipidele, vaid läks ruttu isiklikuks. Nii võis tekkida lahkvarumusi ja konflikte tühisemategi asjade tõttu.

Riigiarhiivi koostöö nõukogus esindasin juhtimispoolt, niisamuti Taani riiklike arhiivide omas. Varem olime arutlustest kõik osa võtnud, vabalt ja sundimatult. Nüüd said juhtimispoole esindajad teada, et nad ei tohi ilma riigiarhivaari loata sõna võtta. See kehtis ka tühiste asjade puhul. Kord oli arutusel meie oma töötajatele soovitude andmise küsimus. Varem andsid osakonnad juhutööliste – eriti üliõpilastele – pärast töövahekorra lõpetamist töötõendi. Nüüd tahtis aga Dybdahl selle kombe ära kaotada – ainuke tõendite väljaandja pidavat olema riigiarhivaar. Rääkisin sel koosolekul meie senisest tavast, piirdusin asjalike faktidega, ei kritiseerinud ettepanekut. Sellest hoolimata võttis Dybdahl mind pärast koosolekut nelja silma all käsile ja heitis mulle ette: ma olevat ebalojaalne, seda ta ei taluvat – ja ähvardas mind koguni vallandamisega. Olin väga üllatunud – pidasin seda pisiasjaks. Vallandamisähvardust ei võtnud ma tõsiselt, kuna selleks tal võimu ei olnud, aga mulle tegi ta rumalus meelehärmi.

See ei jäänud viimaseks konfliktiks. Neist üks ajas mul eriti kopsu üle maksa. Kord oli meil Riigiarhiivis mingi sündmuse tähistamine – koos õhtuse koosviibimisega riigiarhivaari töökabinetis ja sekretariaadis. Seekord oli mul ka Annemarie kaasas. Peale Riigiarhiivi juhtkonna oli külalisi ka väljastpoolt, sealhulgas minu Århusi-professor Troels Fink ja Eesti-huviline Kopenhaageni

professor Niels Skyum-Nielsen. Fink oli vahepeal palju aastaid olnud Taani peakonsul Flensburgis ja tegeles nüüd pensionärina aktiivselt oma kodulinnas Aabenraas. Kuna ka Annemarie on pärit Lõuna-Taanist, rääkisid nad omavahel oma kodukoha kõlavat murret, mis erineb ametlikust taani keelest küllalt palju. Mõned väidavad, et ka minu taani keel on sellest mõjutatud. Aeg läks kiiresti ja kesköötund hakkas liginema. Meil seisis ees uus tööpäev – lõpetasime vestluse Lõuna-Taani ainetel ja hakkasime lahkuma. Riigiarhivaari eesruumis pidas mind aga kinni Skyum-Nielsen, kes tahtis minuga natuke Jüriöö mässu teemal rääkida. Saatsin Annemarie välja auto juurde, vastasin Skyum-Nielsen küsimustele ja tahtsin Annemariele järele minna. Siis tuli aga purjus Dybdahl mulle teele risti ette ja käsutas mind kohale jääma: ma ei tohtivat ilma tema loata kuhugi minna! Püüdsin talle selgitada, et mul on üsna pikk tee koju ja et mu abikaasa ootab väljas, aga talle see ei lugenud. Kui ma ei soovinud kuulutada, ähvardas ta mind jälle vallandamisega. Ministeeriumis mind juba tuntavat ja on vaja ainult sõnakest tema poolt – siis lendaksin ma otsekohe oma kohalt! See oli muidugi tühi ähvardus – keerasin talle lihtsalt selja ja läksin sõnagi lausumata oma teed, aga olin siiski haavunud – see polnud ju riigiarhivaarile vääriiline käitumine.

Kavatseisin ministeeriumile kaevata ja küsisin selles asjas nõu Stigilt, kes oli selliste asjadega paremini kursis. Tema soovitas mul sellest loobuda, sest ministeeriumis jääb ülemuse sõna harilikult peale. Need aga tavaliselt midagi ei mäleta või väidavad vastupidist, nii et kahju saab ikkagi kaebaja pool. Ma teadsin seda ennegi – olin ju saanud heita pilgu halduse kulisside taha, aga nüüd sain Stigi juures sellele kinnitust. Nii pidime seda alandamist taluma. Kui asjad lõpuks nii kaugele arenesid, et me ühiselt ministeeriumile kaebuse esitasime, oli juba möödunud aastaid, mille jooksul Dybdahlil oli õnnestunud Riigiarhiivi teenistujate omavaheline hea vahekord täiesti rikkuda.

Olime liiga heatahtlikud olnud ja püüdsime oma tööd võimaluste kohaselt jätkata. Riigiarhiiv on ikkagi vana asutus – hoidsime silme ees Pariisi vapilaeva deviisi: “Fluctuat nec mergitur” (õõtsub, aga ei lähe põhja). Varem või hiljem pidi ikkagi tulema uus riigiarhivaar. Lõpuks mainin ainult ühte Dybdahlile iseloomulikku teguviisi. Stig Jørgenseni võimeid kasutati palju rohkem väljaspool Riigiarhiivi, kus ta oli tegev paljudes haridusministeeriumi organites – niihästi liikme kui ka nõuandjana. 1981. a. valiti ta Taani Akadeemikute Keskorganisatsiooni esimeheks

ja ta lahkus jälle mitmeks aastaks meie juurest. Siis kasutas Dybdahl võimalust Rambuschist lahtisaamiseks. Kui Stig talle oma lahkumisest teatas, langetas Dybdahl kohe otsuse, millega Rambusch viidi üle 2. osakonna juhatajaks. Sekretariaadi juhatajaks määras Dybdahl oma soosiku 1. osakonnast – ühe naisarhivaari, kes alles kolme aasta eest oli tulnud Riigiarhiivi ja kellel puudusid üldkogemused. Sel kombel tahtis Dybdahl vältida tavalisi läbirääkimisi selle ametikoha täitmise üle. Minu kolleeg Frank sai nõnda küll oma järelevalvurist lahti, Riigiarhiivi sekretariaat aga väheste teadmiste ja kogemustega juhi, kes oli täiesti sõltuv Dybdahlist ja kelle peamine kvalifikatsioon oli täielik kuulekus (ehk mängis osa ka ta parteipilet?). Temaga oli raske lihtsamaidki asju arutada. Kui mul oli mõnikord tühiseid probleeme ja talle helistasin, et tulen neid arutama, leidsin ta alati Dybdahli kabinetist, kuhu ta oli põgenenud abi otsima. Sel kombel bürokratiseerus ja aeglustus asjaajamine. Uuel sekretariaadi juhatajal polnud ka juhtimisoskust ja läbirääkimisvõimet. Ta tegutses rohkem Dybdahli truud teenijana.

Teadustegevus

Dybdahl katsus saavutada kontrolli meie teaduslike uurimustööde üle. Ta oleks meelsamini kõike ise juhendanud. Nagu juba mainisin, olin arhivaaride poolt valitud nende teadustöö aruannete komisjoni liikmeks. Lugesin oma peaülesandeks neid aidata, aga Dybdahli arvates pidin neid piitsuga taga ajama. Kuna ta soovis ka siin mind oma vankri ette rakendada, loobusin järgmistel valimistel sellest ametist. Arhivaaridel oli lihtsam, kui nende huvisid kaitses keegi nende endi hulgast ja mitte mõni ülemus. Vastasel korral oluks mul jälle oodata konflikti Dybdahliga. Nad pidid valima ühe endi hulgast. Dybdahlile ei meeldinud ka, et ajakirja “Arkiv” toimetasid arhivaarid. Ta ei saanud seda reeglilt muuta, püüdis aga takistada ajakirja laiemat levikut. Riigiarhiivi trükikojas trükiti see alati viimasena, mistõttu ta ilmus suure hiline misega. Vastandina Dybdahli enda poolt plaanitud väljaannetele ei tehtud “Arkivile” mingit reklaami. Ajakiri jäi siiski elama, kuigi Dybdahli klakööride grupp seda alati kritiseeris.

Ka püüdis Dybdahl suunata arhivaaride

uurimistööd. Sel puhul võis arvestada tema lahke abiga, aga samal ajal oldi temast ka sõltuv. Püüdsin seda kõigiti vältida. Kui ta mõnikord ütles, et tal on minu jaoks hea uurimisteema, siis väitsin alati, et mul on oma teemadega nii palju tegemist, et enne kolme-nelja aastat ei saa ma midagi uut enda peale võtta. Sellega ta siiski leppis ja jättis mu rahule, teades, et olin ajaloo uurimises üsna aktiivne. Laisematele võis selline pakkumine tuua niihästi kasu kui ka kitsikust.

Mulle tuli kasuks asjaolu, et ta ei rakendanud mind oma asendajana. Tema äraolekul ei olnud algul kellelgi selleks vastavat volitust, ta katsus juhtida Riigiarhiivi telefoni teel. Hiljem andis ta vajaliku volituse mõnele oma soosikule. Sel kombel sain vabaks varasematest kohustustest ja võisin keskenduda oma osakonna juhtimisele ja teadustööle.

Meil oli kindel pooleaastane palgaline tööpuhkus, mida saime järjekorras. See andis võimaluse teha tõhusamat tööd, kui seda lubas 2/7-osa päevasest tööajast. Olin Hvidtfeldti ajal selle puhkuse saanud ja nüüd oli järjekord jälle minu kätte jõudmas. Esitasin motiveeritud sooviavalduse, milles skitseerisin oma plaani kirjutada ülevaade Taani haldusest Saaremaal aastail 1559–1645.

Olin kogu aeg olnud kodumaa ajaloolaste abistajaks Saaremaa materjalide kasutamisel. Sel kombel olin nendega üsna põhjalikult tutvunud. Just siis kaotas Dybdahl aga korrapärase palgalise puhkuse võimaluse. Edaspidi tuli loota kas tema armule või mõne fondi toetusele. Algul mõjus see otsus rabavalt, aga pikapeale leiti väljapääs – Taani Humanitaarteaduste Uurimisfond määras nii mõnelegi asendaja palgaks vajalikud summad. Sellega ei olnud aga Dybdahl rahul, vaid soovis, et see fond informeeriks teda enne toetuse määramist ja kindlustaks tema nõusoleku. See soov lükati kategooriliselt tagasi, sest oli karta, et sel juhul tulevad kõne alla ainult tema soosikud. Hiljem määrati vastu Dybdahli tahtmist ministeriumi poolt üks energiline naisarhivaar fondi liikmeks ajaloo alal. Too kandis hoolt selle eest, et riigiarhivaar fondi otsuseid ei saaks mõjutada. Siis olin ma juba Taani-Norra õppereiside teemaga kaugele edenunud. Saaremaa teema põhjalikumast uurimisest pidin aga tookord loobuma. Jätkasin seda vähehaaval ainult oma ametitöö kõrvalt ja selle tulemusel ilmus 1985. a. üks ülevaatlik artikkel.¹

¹ “Øsel under dansk styre – historiske og arkivalske problemer” (Saaremaa Taani valitsuse all – ajaloolised ja arhiivialased probleemid) – Arkiv 10, 1984–1985, lk. 257–268.

Püüdsin jätkata üliõpilaste välismaareiside uurimise teemat. Siin tuli mulle appi Niels Skyum-Nielsen, kes oli Taani esindaja Põhjamaade ajaloolaste koostöö-organisatsioonis. Selle organisatsiooni pädevusse kuulus Põhjamaade ajaloolaste päevade korraldamine. Need leiavad aset iga kolme aasta tagant, vaheldumisi Taanis, Rootsis, Norras, Soomes ja Islandis. Olin neist peaaegu iga kord osa võtnud, sest siin avanes hea võimalus kohata Põhjamaade kolleege. 1981. a. pidid päevad toimuma Soomes – Jyväskylä ülikooli juures. Ettevalmistuskomitee pakkus välja kolm põhiteemat, millest üks käsitles välismaa ülikoolides õppimist enne 1660. a. Mul paluti selle teema puhul esindada Taanit.

See pakkus mulle hea võimaluse oma teemat süstemaatilisemalt käsitleda ja kontakteeruda Põhjala kolleegidega. Kopenhaagenil on ses suhtes keskne asend. Rootsit esindas Lars Niléhn Lundist, Norrat Sverre Bagge Bergenist, Soomet Simo Heininen (hiljem ka Jussi Nuorteva) ja Islandit Jonas Gislason. Pärast sissejuhatavat kirjalikku kontakti kohtusime minu juures Kopenhaagenis, kus arutasime läbi põhiprobleemid ja jaotasime osad. Näiteks soovis Sverre Bagge käsitleda ainult keskaega, nii et mina võtsin enda peale ka norralaste reisirajavaheajal 1536–1660. Simo Heininen oli eriti huvitatud soomlaste reisirajast 16. sajandil. Olin õnneks kirjutanud välja kõikide Põhjalast pärit üliõpilaste nimed. Seepärast sain anda islandi kolleegile täpse ülevaate nende kaasmaalaste kohta, keda olin välismaa ülikoolide matriklitest leidnud. Sama kehtis ka soomlaste kohta. Siin oli Simo Heininen juba eeltööd teinud,² aga oma materjalide põhjal sain näidata, et üksikud tema nimestikus olevad üliõpilased polnud soomlased (Finno), vaid olid hoopis pärit Taanist – Füüni saarelt (Fionus). Peale selle sai ta lisaks mõned nimed. Rootsi kolleeg oli juba teinud põhjaliku töö, aga ka temal oli olnud identifitseerimisprobleeme, millest ma teda minu poolt kogutud materjalide abil sain üle aidata. Sel kombel sain selles töögrupis niihästi juhendaja kui ka nõuandjana keskseks. Kõik niidid jooksid minu juurde kokku ja mul tuli tihti vastata selle teemaliste küsimustele. See asjaolu sundis mind põhjalikumalt töötama ja tuli mulle mu hilisemas töös kasuks.

Teisteks teemadeks olid kirjaoskus ja rahvaharidus enne rahvakoolide asutamist ning kriitilised mõtted teaduses 18. ja 19. sajandil. 1981.

a. märtsis oli Turus selle uurimistöö aruandjate peakoosolek. Lendasin sinna Kopenhaagenist, möödudes oma sünnimaast. Meid võtsid vastu Soome korraldajad professor Mauno Jokipiiga eesotsas. Arutasime ühiseid küsimusi, leppisime kokku osade jaotamise suhtes. Minu teemagrupid tuli mul jälle mängida juhtivat osa.

Kasutasin ka võimalust tutvuda varakevadise Turuga. Kohtusin professor Ilmar Tälvega. Saime natuke hubast eestikeelset juttu ajada. Ta on kirjanikuna väga humoorikas ja ta naljasoon annab end ka jutuaJamisel tunda, mis lihtsustab suhtlusprobleeme.

Soome küllakutsujad võõrustasid meid hästi, saime ka saunas käia ja muidu omavahelist lihtjuttu ajada. Nimetasin loomulikult oma eesti päritolu. See oli minu soome grupikaaslastele teada, nendega mul oli sõbralik ja mõistev läbisaamine. Mõned professorid olid ka natuke ebalevad – märkasin ebakindlust nende käitumises. Ühest küljest püüdsid nad olla hõimuvenna vastu lahked, teisest küljest pidid (või tahtsid) nad järgima Soome ametlikku liini, mis ju tol ajal oli eestlaste suhtes vaoshoitud, kui mitte koguni tõrjuv. Meil tuli muu seas juttu Andres Küngist, kes mõni aasta tagasi oli avaldanud raamatu “Mis juhtub Soomes”, mis polnud soomlastele põrmugi meeldinud. Nüüd väitis üks soome professor, et Kung ei saa olla usaldusväärne, sest ta olevat sõja ajal töötanud koos sakslastega. Sellele sain väga lihtsalt vastata, et see pidi vist küll toimuma emaihus, sest ta ju on sündinud 1945. a. See teade lõi selle väitja küll tummaks, aga ma märkasin, et kahtluseidu elas temas ikka edasi – ei saa pähetunginud propagandast nii kergelt lahti.

Ajaloolaste kokkutulek leidis aset augustis 1981. a. Sellele eelnes Põhjamaade arhiivindusalane kongress, mis peeti Helsingi lähedal – Espoos paiknevas Hanasaari moodsas kursusekeskuses. Kongressi ajal võtsin osa Soome Kirjanduse Seltsi sümposiumist eraarhiivide kohta. Mul oli juba varem olnud kontakt selle korraldaja Kaarina Salaga. Olin tema jaoks kopeerinud soome kirjanike kirju Riigiarhiivi eraarhiividest. Pärast mind osales sümposiumil mu hea sõber Rootsist Ingemar Carlsson, kes oskas alati hea tuju luua. Meie ettekanded olid asjalikud ja lühikesed. Viimasena kõneles Islandi Rahvusarhiivi juhataja. Ta luges monotoonselt ja ta ettekandel ei paistnudki lõppu tulevat. Kui ta oli nõnda pool tundi lugenud, katsus Kaarina

² S. Heininen. Die finnischen Studenten in Wittenberg 1531–1552. Helsinki, 1980.

Sala teda peatada, aga see ei õnnestunud – ta luges ikka edasi, oma taani-islandi keeles, kokku peaaegu terve tunni, aga tema jutu sisust ei saanud keegi kuigi palju aru.

Espoo koos olles saime hästi mõtteid vahetada. Meile korraldati suurejooneline vastuvõtt Espoo raekojas. Hoiatasin küll oma taani sõpru, et nad oleksid jookidega ettevaatlikud. Siin olid need kangemat sorti, kokteilid sisaldasid väga palju vodkat. Nii mõnelegi maitsetesid apelsinimahhaga segatud joogid aga ülihästi, kuigi panid naatijad jalgadel taaruma ja keele väaratama.

Helsingist läks reis edasi üle Tampere Jyväskylässe. Seal oli ajaloolaste päevade sissejuhatajateks ka väike vastuvõtt ülikoolis, hoopis karskem kui Espoo ja palju vesisem kui Taanis. Nii saime kogeda mõlemaid äärmusi: siin taarujaid polnud ja kõigi jutt oli arusaadav.

Meie uurimisteema – välismaa ülikoolides õppimine enne 1660. a. – oli seekordsete ajaloolaste päevade sissejuhatajateks. Selle esitamine läks ladusalt. Pärastine mõttevahetus uusi aspekte juurde ei toonud. Nüüd jäi mul aega Jyväskyläga tutvumiseks. Siin sain koguni eesti keelega hakkama – poodides sai sellega lihtsad asjad ära õiendada. Taani esindajana olin kutsutud ka koosviibimisele professor Mauno Jokipii kenas kodus. Sain vahetada mõtteid oma soome kolleegidega. Nende hulgas oli ka Kalervo Hovi, keda olin omal ajal abistanud Taani peakonsuli Jens Christian Johanseni Vabadussõja-aegsete raportite publitserimisel. Koos oma taani kolleegidega korraldasime ühes esinduslikumas restoranis suurejoonelise vähisöömise, mis oli taanlastele harjumatu ja koguni tülikas tegevus, aga just seetõttu huvitav.

Viimasel päeval pidas Niels Skyum-Nielsen ise pikema loengu soome-rootsi ja saksa-eesti huvidest 1343. a. Jüriöö mässu ajal.³ Sellel istungil oli mul au presideerida: sissejuhatajateks esinejat ja tema teemat tutvustada, ettekandele järgnenud vaidlusi juhtida ja lõppsõna ütelda. Kasutasin siin juhust Eesti ja Skandinaavia maade ajaloo tiheda seose rõhutamiseks.

Lõppistungil pleenumil rääkis viimasena

mu ülikoolikaaslane ja sõber Tage Kaarsted. Ta kutsus Odense ülikooli nimel meid kõiki taaskohtumiseks Odenses kolme aasta pärast. Ei osanud tookord aimata, et need ajaloolaste päevad jäid minule viimaseks, et need oli minu jaoks haripunktiks.⁴

Järgnesid ekskursioonid. Valisin väljasõidu, mis viis üle Tampere Helsingisse, kust lendasin tagasi Taani. Meie lennuk hoidis end Nõukogude Liidu õhuruumist eemale, nii et ma ei saanud oma sünnimaa randa ka õhust näha. See jäi mu viimaseks Soome-külastuseks.

Mul jätkusid mõnda aega kontaktid oma teema kaastöölistega Jyväskyläst. Nad külastasid mind Kopenhaagenis ja ma käisin ise mõnikord Lundis. Sealse ülikooli raamatukogus on hästi varustatud lugemissaal: ülikoolide matriklid on avariilulitel. Kopenhaagenis pidin neid lugemissaali tellima. Lars Niléhn avaldas oma uurimuse rootsi üliõpilaste välismaareisidest,⁵ aga ta tervis polnud kõige parem. Kui ma kord jälle Lundi läksin ja tema järele pärisin, sain teada, et ta oli vahepeal surnud – üsna noorena.

Kõige paremini säilis mul kontakt Soome esindaja Jussi Nuortevaga. Andsin tema käsutusse soomlaste reisialbumite sissekanded, mis ta 1983. a. eriraamatuna avaldas.⁶ Ta soovis mind nimetada kaasautorina, aga ütlesin ära. Olin ju ainult oma materjalid tema käsutusse andnud ja teda juhendanud. Ta pühendas siis tänutäheks selle väljaande mulle.

Põhjamaade ajaloolaste kokkutulekutest võtsin ajavaheajal 1951–1981 peaaegu iga kord osa. Neil kohtasin oma Põhjala kolleege, kelle hulgas nii mõnigi oli ka Eestist huvitatud. Külastasin Skandinaavia linnu – peale pealinna de leidsid need kokkutulekud aset Göteborgis, Århusis, Bergenis, Lundis, Uppsalas ja Jyväskylä. 1957. a. Århusis olin nagu oma kodus, sain Põhjamaade kolleege kostitada oma üliõpilasühiselamu-toas. Sissejuhataja loengu pidas norra ajaloolane Halvdan Koht, kes oli olnud enne Teist maailmasõda välisminister ja kes 1940. a. koos Norra valitsusega põgenes Londonisse. Ta oli nüüd 84 aastat vana, vajas ülikooli aulas

³ Kahjuks pole see loeng seni veel trükitis ilmunud. See pidi ilmuma Taani ajaloolises ajakirjas, aga Niels Skyum-Nielsenil äkiline surm 1982. a. oktoobris tõmbas sellele kriipsu.

⁴ Minu sissejuhataja ülevaade: Universitetsbesøg i udlandet før 1660 (Middelalderen. Fra reformationen til enevælden). – Møtesrapport I. XVIII nordiska historikermötet i Jyväskylä, 1981, lk. 27–65.

⁵ L. Niléhn. Peregrinatio academica. Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet (Bibliotheca Historica Lundensis LIV). Lund, 1983.

⁶ J. Nuorteva. Suomalaiset muistokirjat ja muistokirjamerkinnet ennen Isoavihaa. Helsinki, 1983. J. Nuorteva doktoreeris 1997. aastal väitekirjaga “Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akademian perustamista 1640” ja sai 2003. aastal Soome riigiarhivaariks.

kõnepulti minekuks tuge. Aga kui ta kõnepuldis seisis, pidas ta pika, vaimuka ja veenva loengu, mis pälvis koosolijate spontaanse aplausi.

Sellel Põhjamaade ajaloolaste ühisüritusel kasutasime kolme suhtlemiskeelt: rootsi, taani ja norra keelt. Nende keeltega olime ära harjunud ja polnud üksteisest arusaamisega raskusi, kuigi need keeled – sealhulgas ka arvsõnad – on üsna erinevad. Erinevusi õppisime aga siiski tundma. Oma hääldamise tõttu on taani keel kõige raskemini arusaadav. Seda teades hääldasin seda selgemalt, mis kergendas kontakti, eriti soomlastega rääkides, kellel oli nende keeltega kõige suuremaid raskusi. Vähesed Islandi esindajad rääkisid harilikult taani või norra keelt. Soomlastel on soomerootsi keel, mis on taanlastele paremini arusaadav kui puhas rootsi keel. Nooremad soomlased oskasid rootsi keelt halvasti. Nad pidid ju nüüd koolis ka vene keelt õppima ja tahtsid inglise keele kaudu säilitada kontakti Läänega. Kolme võõrkeele õppimine käis ülejõu. Sellepärast esitasid mõned soomlased ettepaneku kasutada ühiskeelena inglise keelt. Sellega teised aga ei nõustunud: siis poleks see ju olnud enam Põhjamaade, vaid rahvusvaheline ajaloolaste kokkutulek. Meil oli ainult harukordadel osalejaid väljastpoolt Põhjalat ja need tulid eraviisiliselt. Eriti Nõukogude Liit oli huvitatud ametlikust esindusest, aga see soov ei leidnud täitmist: Põhjamaade ajaloolaste kokkutulekud olid põhimõtteliselt Põhjala ajaloolaste jaoks. Põhjamaade ajaloost huvitatud uurijad olid teretulnud, aga ainult külalisena. Eesti ajaloolased Rootsis võtsid ainult harukordadel nendest üritustest osa.

1980.–1982. a. olin tegev ühe veterinaarajalooalase doktoritöö hindamiskomisjonis. Taani Kõrgema Põllumajanduse ja Veterinaarteaduse õppeasutuse raamatukogus oli bibliotekaariks jugoslaavia päritolu loomaarst Ivan Katič, kes oli tulnud Taani, abielludes ühe taani kolleegiga. Ta oli oma vene keele oskuse tõttu spetsialiseerunud Taani ja Venemaa veterinaarsuhete uurimisele. 19. sajandil siirdusid mitmed taani loomaarstid Venemaale ja mängisid seal tähtsat osa loomataudide vastu võitlemisel. Katič kogus ja avaldas trükis nende kirju oma töö ja muljete kohta. Nende hulgas oli ka Peter Jessen, kes

1848. a. sai Tartus asutatud Veterinaariakooli esimeseks direktoriks.⁷

Katič saatis oma publikatsioone ka mulle. Oma kogumis- ja uurimistöo tulemused koondas ta käsikirjaks, millega taotles oma õppeasutuses doktorikraadi.⁸ Taani Kõrgem Põllumajandus- ja Veterinaarkool koolitab välja agronoomi ja loomaarste ülikooli tasemel. Nimetati ametisse hindamiskomisjon, mille esimeheks oli professor N. O. Christensen, kes oli kirjutanud doktoritöö kalahaiguste alalt. Ta oli Põhjala veterinaarmeditsiinalalise ajakirja peatoimetaja ja töötas kliinilise veterinaarmeditsiini professorina. Teiseks komisjoni liikmeks sai ülemarst, radioloog Bornholmi saare keskhaiglast Johannes Thoms, kes oli uurinud meditsiiniajalugu. Kolmandaks liikmeks paluti mind, sest arhivaarina võisin ma võtta seisukoha doktorandi allikavaliku suhtes, ajaloolasena olin suuteline hindama nende käsitlust ja oma päritolu tõttu omasin eeldusi selle töö tausta iseloomustamiseks.

Doktorandi töö oli väga andmeterikas, üles ehitatud nagu Venemaal töötanud taani päritolu loomaarstide biograafiline leksikon, samuti rikkalikult illustreeritud. Töö tagapõhi ja üldandmestik jätsid aga palju soovida. Nende üksikandmete kogumisega oli autor palju vaeva näinud, aga minu arvates polnud tulemus doktorikraadi vääriline, kuna puudus põhjendatud tees.

Teised komisjoniliikmed olid siiski valmis lugema Katiči tööd doktorikraadi vääriliseks. Mulle sai aegamööda selgeks, et sel juhul ei tohtinud rakendada nii rangeid nõudeid nagu ülikoolis. Siin oli tegemist loomaarstiga, kes tegeles loomaarstide ajaloo – üsna haruldane ja ainulaadne nähtus. Ta ei kavatsenud kasutada seda kraadi karjääriks – talle oli see tunnustuseks ja ergutuseks. Ta oli ise väga lahke ja kena mees, kes küsis tihti minult nõu. Kaastöölised ja ülemused suhtusid temasse suure sümpaatiaga. Minu kaasliikmed komisjonis püüdsid mind veenda, et ma oma otsust leevendaksin. Andsin lõpuks järele, nõudes, et sel juhul peaks arvesse võtma tema varem ilmunud loomaarstide kirjade publikatsioone. Nendega seoses tehtud uurimused andsid minu arvates ta tööle kaalu juurde. Nõnda õnnestus meil saavutada üksmeel ja võisime 1981. a. mais esitada Katiči töö koos ta

⁷ Tema kirjad: Breve fra J. P. B. Jessen til H. P. Bergmann. En ung dyrlæges breve fra Danmark (1823–1824) og Rusland (1826–1834). Udgivet af Ivan Katič. København, 1977.

⁸ I. Katič. Dansk-russiske veterinære forbindelser 1796–1976. København, 1982. Tema väljaandeid olen lühidalt tutvustanud artiklis “Taani-Eesti veterinaaralalisist kokkupuuteist möödunud sajandil” (Frateternitas Tartuensis IV. Toronto. 1979, lk. 61–66).

eelnevate publikatsioonidega veterinaartheaduste õppenõukogule positiivse hinnanguga.

Selle doktoritöö kaitsmine toimus kümme kuud hiljem, 1982. a. märtsis. Olin oma nõusolekuga sidunud tingimuse, et ma ei taha oponeerida ametliku oponendina, vaid võtan sõna *ex auditorio*. Mu kriitika oli üsna terav ja see ei oleks võib-olla mahtunud ametliku opositsiooni raamidesse. Välisoponendina aga võisin rääkida vabamalt ja tegingi seda: väga kriitiliselt, aga samal ajal sõbralikult, kuna ma ei tahtnud talle kahju teha. Suurem osa Katiči tööst käsitles 19. sajandi olusid, Nõukogude Liidu ajast oli ta töös väga vähe andmeid ja ta oli vältinud poliitilisi väljendeid, samal ajal siiski kasutades Nõukogude Liidu mittepädevat statistikat. Juhtisin tähelepanu paljudele viperustele ja vigadele, eriti Tartu suhtes.

Katič jätkas oma uurimistööd ja tal oli hea kontakt Tartu veterinaartheaduse suurmehe professor Julius Tehveriga. Sain minagi korduvalt Katičilt informatsiooni ja trükiseid. See oli ka huvitav, sest ma olin paguluses sattunud ühe Eesti korporatsiooni liikmeks, mille olid asutanud loomaarstid, kes nüüdki moodustasid põhiosa vanemast liikmeskonnast.

Minu isiklikuks teaduslikuks peateemaks olid kujunenud taani-norra üliõpilaste välismaareisid pärast reformatsiooni. Algul uurisin ainult ajajärku 1660. aastani, mil Taanis kehtestati absolutism. Põhiallikaks olid ülikoolide matriklid, mille andmeid täiendasin teiste allikate varal. Neist olid mulle kõige tähtsamad reisialbumid, mille kaudu sain jälgida reisimarsruute ja konstateerida omavahelisi kontakte.

Neid reisialbumeid leidub eriti rohkearvuliselt Saksamaa teaduskogudes. Olin juba varem suuremad kogud läbi töötanud ja alustasin nüüd järjekindlamat väiksemate kogude külastamist. Sel puhul töötasin läbi reisialbumid 1800. aastani ja märkisin üles ka baltimaalaste sissekanded.

Nende külastuste lähtepunktiks oli harilikult Göttingen, kus võtsin osa Balti ajaloolaste aastakokkutulekust, mis leidis aset nädalalõpul pärast nelipühi. Reisi kulud kattis Balti Ajaloo Komisjon, mille korrespondeeriv liige ma olin.

Ajavahemikul 1979–1983 tegin sellise reisi igal aastal. Teel olles käisin ka Lübeckis, Hamburgis ja Hannoveris. Pärast Göttingeni põikasin mõnikord kaugemalegi. 1980. a. olin näiteks Giensenis, Marbachis ja Würzburgis, 1981. a. reisisin Hollandi kaudu ja külastasin 24 teadus-

Müncheni külastusel juulis 1979 koos Unoga Zugspitzel (2963 m).

likku kogu üheteistkümmes linnas. Need olid: Groningen, Amsterdam, Leiden, Osnabrück, Göttingen, Bamberg, Frankfurt a. M., Nürnberg, Würzburg, Braunschweig ja Hamburg. Kasutasin uurimisreisideks ka suvepuhkust, külastades teisi Saksamaa linnu. Mu märkmete ja koopiatega kasvas kogu aeg.

Göttingenis olid mul kujunenud head suhted baltisaksa ajaloolastega. Nagu varemgi, olid just Eestist pärit Hellmuth Weiss, Arved von Taube, Georg von Rauch ja Roland Seeberg-Elverfeldt mu käekäigust ja tööst huvitatud. Esimene sõitis harilikult suveks Soome, kust oli pärit ta abikaasa – väga lahke ja tore inimene, kelle külalislahkust nii mõnigi kord kogesin. Kahjuks suri ta varakult, jättes oma abikaasa leseks. Ka nüüd sõitis Hellmuth Weiss suviti Soome ja külastas kord ka meie kodu Birkerødis. Ta oli alati avameelne ja otsekohene, nii et temaga oli hea vestelda. Ta 80. sünnipäeva puhul 1980. a. ilmunud pühendusteoses avaldasin minagi väikese artikli Baltimaid puudutavatest trükistest Kopenhaageni Ülikooli Raamatukogu vanade dissertatsioonide kogus.⁹ Oma kehva tervise ja

⁹ Baltisches Schrifttum in der Lintrup-Sammlung der Kopenhagener Universitätsbibliothek (Reval und die baltischen Länder. Festschrift für Hellmuth Weiss zum 80. Geburtstag. Marburg/Lahn, 1980, lk. 417–437).

kõrge vanuse tõttu ei saanud ta alati Göttingeni päevadest osa võtta.

Arved Freiherr von Taube oli Tallinnas sündinud, Tartus õppinud, Tallinnas saksa kultuurvalitsuse juures ametis olnud. Saksamaal oli ta Bremenis gümnaasiumi õpetaja (Oberstudienrat). Küllastasin teda ja ta abikaasat kord reisialbumite jahil Bremenis nende kenas kodus linnaservas. Ta oli rühikas ja imposantne mees, armastas suviti purjetada. Ühel suvel Kopenhaagenis ankrusse jäädes küllastas ta koos abikaasaga ka meie kodu. Ta ei loobunud oma mereharrastusest ka pärast pensionile siirdumist – otse vastupidi, siis jäi tal selleks isegi rohkem aega. 1978. a. mais saabus meile teade, et ta oli oma järjekordsel purjetamisel Portugali rannikul Algarve lähedal uppunud, ainult mõni nädal enne korralist Balti ajaloolaste kokkutulekut Göttingenis. Ta oli agar organisaator ja alati aktiivne. Hellmuth Weissi kõrval oli tema mulle parim praktiliste näpunäidete andja.

Georg von Rauch oli küll Pihkvas sündinud, aga Tartus õppinud. Ta oli uurinud vene ajalugu ja kirjutanud ka põhjapanevaid üldülevaateid Baltimaade ajaloost. Ta töötas kuni pensionileminekuni 1972. a. Kieli ülikooli juures ja jäi ka sinna elama. Kuigi Kiel on Taanile nii lähedal, pole ma kunagi teda seal küllastanud, minu tee on alati Kielist mööda viinud. Temaga pole mul olnud nii tihedat kontakti kui teistega. Oleme saanud kokku Göttingenis ja vahetevahel kirjavahetust pidanud. Niihästi tema kui ka ta abikaasa on mind alati südamlikult ja lahkelt kohelnud. Ta sai esimese baltisaksa ajaloolasena 1982. a. Puksovi fondi auhinna.¹⁰

Kõige tihedam isiklik kontakt oli mul Roland Seeberg-Elverfeldtiga, kes oma töö kõrval toimetas genealoogilist ajakirja “Ostdeutsche Familienkunde”. Tema ergutas mind oma energia ja agarusega ikka tööle: kirjutagu ma aga midagi! Samal ajal hoolitses ta selle eest, et mu kirjutised – eriti Saaremaa teemadel – avaldataks tema ajakirjas.

Eraldi tahaksin mainida Erik Amburgeri, kes ei ole pärit Eestist, aga kellega mul on olnud hea teaduslik koostöö. Ta oli Peterburis sündinud, Saksamaal õppinud, aga ei saanud Hitleri ajal oma mitte-aria päritolu tõttu teenistusk kohta. Pärast sõda töötas ta algul Ida-Berliinis, siirdus aga hiljem Giesseni ning

oli ka vene agraar- ja sotsiaaljaloo õppejõuks Marburgis. Ta on kirjutanud väga palju sakslastest Venemaal: tal olid ka väga ulatuslikud genealoogilised materjalid baltisakslaste kohta. Ma sain temalt andmeid baltimaalaste õpingutest Saksamaal. Ise sain talt mitu korda küsimusi vene emigrantide kohta Taanis. Ka mul õnnestus teda peaaegu alati aidata. Ta oli juba enne Teist maailmasõda Taani Riigiarhiivis uurimas käinud ja juhtis kord mu tähelepanu taani päritolu vene kirikuajaloolase Burchard Adam Sellius kirjadele, mis on säilinud Taani Moskva saatkonna raportite lisadena. Need kirjad olid heaks täienduseks Sellius saatusel valgustamisel. Kasutasin ka andmeid ta reisialbumis Taani Kuninglikus Raamatukogus. Kirjutasin ülevaatliku artikli Sellius saatusel ja avaldasin lisana Amburgeri poolt leitud kirjad 1982. a. ajakirjas “Scando-Slavica”.¹¹ Oma reisialbumite uurimisteedonnal Giessenis küllastasin Amburgeri. 1982. a. augustis kohtasin juhuslikult teda koos abikaasaga Kopenhaagenis – ta tähistas siin oma 75. sünnipäeva.

Nende kõrval on terve rida teisi baltisaksa ajaloolasi, kellega mul on olnud põgusamaid kokkupuutumisi. Mõnda neist olen Kopenhaageni arhiiviuuringutel aidanud. Nende hulgas on Georg von Krusenstjern, kelle ulatuslikku arhiivi sain Münchenis kasutada. Selles oli talletatud ka paar vanemat reisialbumit. Mul oli kokkupuutumisi Heinz von zur Mühleniga, kes jätkas sama rada kui Paul Johansen: Tallinna keskaja uurimist.

Minu kindlaks kontaktiks Göttingenis kujunes üks baltisaksa perekond, kelle esiisad olid olnud Taani teenistuses, nimelt parun Philipp Behr ja tema abikaasa Irene. Nad ise polnud ajaloolased, aga nagu väga paljud baltisakslased olid ka nemad ajaloost huvitatud. Nad olid pärit Kuramaalt, kus nende esivanemad 16. sajandil olid olnud Taani kuninga Frederik II ja hertsog Magnuse teenistuses.

Nad pöördusid kord minu poole, paludes hankida koopiaid nende esivanemate kirjadest, mida säilitati Taani Riigiarhiivis. Neid kirju oli üsna palju. Johan Behr oli olnud hertsog Magnuse nõunik ja Taani kuninga usaldusmees Kuramaal, asehaldur Dietrich Behr oli 1561. a. kuninga saadikuna käinud Moskvast. Töötasin süstemaatiliselt kõik kõne alla tulevad fondid

¹⁰ Ta varises manalasse 17. oktoobril 1991. a. 87 aasta vanuses.

¹¹ Ergänzungen zur Biographie des Historikers Burchard Adam Sellius (Scando-Slavica 28. København, 1982, lk. 51–67).

läbi ja lasin Behride kirjad – ka Moskva reisi kirjelduse – kopeerida. Püüdsin lisaks kirjeldada tolleaegset tausta. Järgmisel Göttingeni-reisil sain kutse nende külastamiseks nende kodus Händelstrasse 4 ja seesugune külastamine kujunes mul traditsiooniks.

Nende perekond oli lahkunud Kuramaalt põgenikena juba Esimese maailmasõja lõpul. Parun Behril oli üks öde Kopenhaagenis, nimelt ühes Hellerupi vanadekodus. Behride perekond külastas teda nii mõnigi kord ja käis siis ka meie pool. Parun Behr oli Teise maailmasõja ajal olnud mereväeohvitser. Ta oli hea rühiga pikakasvuline vanahärra, väga korrektse, ent südamliku käitumisega. Paruness Irene oli impulsiivne ja otsekohene daam. Ta jutustas meelsasti oma lapsepõlvest Kuramaal, oma venelannast vanaemast, kellelt ta arvas olevat pärinud mõne iseloomujoone, ja ka tublidest läti lapsehoidjatest, kellelt ta oli õppinud nende keelt ja ka mõned laulud.

Behride juures möödus aeg kiirelt. Neil olid väga laialdased kultuuri- ja poliitika huvid – olid tasakaalukad inimesed. Nad jutustasid meelsasti oma paljudest reisidest. Vahetevahel sõitsid nad ka mõne reisiseltskonnaga Nõukogude Liitu. Seal oli neil tihti tegemist giididega, kes andsid ebaõiget informatsiooni. Mõlemad oskasid hästi vene keelt ja said sel kombel ise ringivaatamisega hakkama – ning olid seetõttu giididele pinnuks silmas.

Nende kodu oli kaunistatud pärandusese-metega Kuramaalt, näiteks esivanemate pildid ja antiikasjad. Perekond Behri suguvõsa hoidis väga kokku. Nad andsid välja suguvõsa infolehte ja pidasid vahetevahel kokkutulekuid. Behride juures kohtasin tihti nooremaid suguvõsaliikmeid, kes käisid ülikoolis – olid hästi kasvatatud ja laia silmaringiga noored.

Pärast Webermanni surma oli Göttingenis mu kindlamaks kaasmaalaseks-kontaktiks füüsik Kalju Kirde. Ta elas natuke linnast väljas ja oli sakslannaga abielus. Käisin mõnikord nende pool, aga meie erialad olid väga erinevad, nii et saime ajada ainult üldist juttu. Pärast Webermanni tuli Göttingeni paariks aastaks (kauemaks tal luba ei olnud) eesti keele lektor Eestist – Paul Kokla. Temaga ma isiklikku kontakti ei saavutanud. Eks ta olnud ka poliitilistel põhjustel tagasihoidlik.

Göttingenis õppisin tundma eesti arsti Heino Lenderit Stockholmist. Ta sõitis harilikult puhkusele Harzi mäestikku ja tuli sealt Göttingeni ajaloolaste päevadele. Tal olid genealoogilised huvid: ta koostas Eesti Üliõpilaste Seltsi biograa-

filist teatmikku. Tema teadmisi tahtsid kasutada ka baltisaksa geneaoloogid, kes alati pöördusid tema poole ja küsisid ta järele. Heino Lender oli kena muheda jutuga mees, kellega saime eht eesti nalja visata – ka mõnda baltisaksa kommet kommenteerida.

Väga hästi sobis mul jutt Seppo Zetterbergiga Helsingist. Ta uuris Eesti Vabariigi algusaastate ajalugu ja käis Euroopa arhiivides materjale otsimas. Ta tuli tihti Göttingeni, kus baltisakslased ta teadmisi kasutasid. Sain ka teda aidata, kuna mul oli huvi taanlaste osavõtu vastu Eesti Vabadussõjas. Meil sobis aga ka muuteemaline jutt. Seppo on lahtise peaga mees, kelle jutus on alati nalja. Oma huumorimeele ja vaistuga oli ta hea kaaslane. Mul oli alati rõõm, kui pilk ajaloolaste päevade avakoosolekul jälle Seppet tabas.

Balti Ajaloo Komisjon püüdis luua sidemeid Baltimaade põlisrahvaste ajaloolastega. Nende hulgas oli palju lätlasi. Webermanni ajal õppisin tundma läti arheoloogi Jekabs Ozolsi, kes sai professoriks Bonnisis – kah kena mees, kuid ta lakkas hiljem ajaloolaste päevadest osa võtmast. Ameerikast tuli vahel terve grupp lätlasi, nendega sain ainult põgusalt rääkida. Väga huvitav oli iisraeli ajaloolane Joel Raba, kes 1978. a. pidas loengu Vene-Liivi suhetest 16. sajandi algul. Temaga õnnestus mul pikemalt mõtteid vahetada.

Balti Ajaloo Komisjoni looja ja hingega, suure eruditsiooniga Reinhard Wittramiga, kes oli pärit Lätist, oli mul ainult ametlikke kokkupuuteid. Tema ettekanded olid alati põhjalikult läbi mõeldud, ta käitumine väga asjalik. Ta suri juba 1973. a., tookord polnud mul veel tihedaid suhteid komisjoni liikmetega, välja arvatud Eestist pärinevatega.

Kui ma 1960-ndate aastate algul käisin Göttingenis, oli kõnekeeleks kogu aeg saksa keel. Eestist pärit sakslased poetasid vahetevahel jutu sisse mõne eestikeelse sõna või lause. Aja kulgedes sai aga eesti keel suurema osatähtsuse ja seda räägiti üha meelsamini. Selle põhjuseks võib olla ajavahemiku tõttu nostalgiline tunne, teatud igatsus oma sünnimaa järele. Baltisakslased tunnistasid ise, et neist ei ole saanud õigeid sakslasi, nende keel ja meel on liiga erinevad riigisakslaste omast. Neil oli tugev Eesti taust, mida nad õieti alles Saksamaal tajusid ja mis neile vananedes üha selgem tundus. Sellepärast võtsid eriti vanemad baltisakslased väga südamlikult Eesti saatusest osa.

Nad olid samal ajal teadlikud ka sellest, et Saksamaal üles kasvanud nooremal põlvkonnal polnud sedasama tagapõhja, aga neilegi püra-

dati teatavaid traditsioone, kuid siiski mitte keelt. Keeleprobleem tekitas muret juba varakult: kuidas saab tegelda Baltimaade ajalooa, kui ei osata nende maade keeli? Sellepärast püüti noori Baltimaa teemasid uurivaid ajaloolasi ergutada, et nad oskaksid vähemalt lugeda eesti ja läti keelt. Baltisaksa professorid töid Göttingeni kaasa õpilasi, kellest mõnikord said tublid Baltimaade ajaloo uurijad, näiteks professor Paul Johanseni õpilased, Berliinist pärit Friedrich Benninghoven, kes edutati Berliinis arhiividirektoriks, ja Lausitzis sündinud Norbert Angermann, kes sai professoriks Hamburgi ülikoolis.

Mulle oli neist tutvustest palju kasu. Säilitasin laiemal taustal kontakti oma kodumaa ajalooa ja sain rahvusvahelisi kogemusi. Mul oli võimalus kuulda ja harjutada teaduslikku saksa keelt, ise mõttevahetustes osaledes. Sain mitmeti ära kasutada oma aktuaalset Taani tausta. 1980. a. pidasin Göttingenis ettekande Eesti ajaloo teemade uurimisest Taanis, kusjuures mul avanes võimalus tutvustada minu taani kolleegide, eriti Niels Skyum-Nielsen ja Knud Rasmussen teaduslikku panust sellel alal. See kõik viis edasi ja soodustas piireületavaid kontakte.

Göttingenis uuriti Baltimaade ajalugu laiahaardeliselt. Siin tohtis avaldada eriarvamusi, siin murti mõnikord agaralt sõnapiike. Mõni noorem ajaloolane katsus siingi ajavaimu kohaselt meie ajalugu ümber hinnata. Selline hindaja sai harilikult terava kriitika osaliseks. Auditooriumis tõusid püsti ja võtsid sõna mehed ja naised, kes olid kõnealuste kaugete ajaloo-sündmuste tunnistajad ja korrigeerisid esitatud väiteid oma kogemuste põhjal. Niisuguste tunnistajate read hõrenesid aga iga aastaga.

(järgneb)